

К. П. Бунятян

Залізний вік

ЗАЛІЗНИЙ ВІК - остання доба в археологічній періодизації історії. Основи археол. періодизації у вигляді системи трьох віків - **кам'яний вік**, **бронзовий вік** і **З. в.** - заклав у своїх працях на поч. 19 ст. данський учений Х.-Ю. Томсен. В археології сутність **З. в.** визначають впровадженням металургії заліза й поширенням заліз. виробів у госп-ві та побуті. Перше знайомство людства із залізом засвідчене ще у 3 тис. до н. е. То було метеоритне залізо, тому його називали небесним металом, а на фресках залізну зброю зображували блакитним кольором. Цим часом датовано також поодинокі знахідки в Месопотамії речей з рудного заліза (зокрема у гробницях стародав. міста-держави Ур, що існувало за 20 км від сучас. м. Ен-Насірія, Ірак). Більшість таких знахідок у Передній Азії припадає на 2 тис. до н. е. Найкращими навичками в залізороб. справі та мистецтві оброблення заліза тоді володіли хетти. Від них окремі вироби потрапили до Єгипту та в ін. країни. Але у ті часи залізні вироби були рідкісними: залізо цінували на рівні золота, а то й вище, з нього виготовляли прикраси. Зважаючи на поступову активізацію залізороб. справи від 12 ст. до н. е., дослідники датують поч. **З. в.** 9 ст. до н. е., хоча у деяких регіонах він настав пізніше: в Африці на Пд. від Сахари - у серед. 1 тис. до н. е., а на Пн. Європи - на рубежі ер. Не менш проблемним є визначення верхньої межі **З. в.** Її відкритість (фактично **З. в.** продовжується донині) зумовила те, що в археології використовують лише поняття «ранній **З. в.**», однак і воно чітко не визначене, оскільки до археол. критеріїв періодизації домішуються історичні. Так, стосовно старожитностей Центр. й Зх. Європи утвердилася періодизація, розроблена на поч. 20 ст. франц. археологом Ж. Дешелеттом і нім. дослідником П. Рейнеке, які поділили **З. в.** на період Гальштату (900-500 рр. до н. е.) й Латену (500 рр. до н. е. - порубіжжя ер; див. *Латенська культура*). Від рубежу ер починається рим. період. *Культури всіх трьох періодів значно вплинули на розвиток насел. на території України, тому цю класичну схему періодизації з додатк. внутр. поділом кожного періоду використовують*

у своїх дослідж. й укр. археологи. 3. в. («ранній 3. в.») Сх. Європи (експансія римлян сюди не поширилася) на ґрунті гегемонії певних кочівниць. об'єднань поділяють на 3 періоди: передскіф., або кіммерій. (9 – 1-а пол. 7 ст. до н. е.), скіф. (2-а пол. 7 – поч. 3 ст. до н. е.) і сармат. (кін. 3 ст. до н. е. – 4 ст. н. е.). Схеми цієї періодизації у заг. рисах окреслилися на поч. 20 ст., проте тривалий час не вдавалося виділити старожитності кіммерій. часу, тому завершеного вигляду вона набула у 1970-і рр. завдяки дослідж. О. Тереножкіна. Враховуючи те, що археол. періодизація стосується стародав. історії, верхньою межею 3. в. вважають дату падіння 3х. Рим. імперії (умовний кінець стародав. історії та поч. середньовіччя); відтоді пріоритет належить виключно істор. періодизації.

Залізо – досить легкодоступ. і найпоширеніший метал у природі. Конкреції [залізних руд](#) (оксиду заліза) часто залягають у верхніх шарах ґрунту та навіть виходять на поверхню ([болотна руда](#)). Природну перепону в освоєнні цієї сировини – високу т-ру її плавлення (1528 °С), якої не можна досягнути в горні чи печі, – подолано завдяки винаходу сиродут. способу: залізо навчилися отримувати шляхом нагнітання через міхи до горна повітря (звідси й назва), що підтримувало горіння і водночас вступало в реакцію з оксидом заліза. При т-рі 900 °С й вище залізо стікало на дно горна у вигляді густої тістоподіб. маси, яка після охолодження перетворювалася на пористі ніздрюваті шматки. Їх ущільнювали проковуванням й отримували метал – крицю. Така технологія видобутку визначила й спосіб виготовлення заліз. виробів – їх викувували й гартували у процесі кількаразового розпечення, проковування та охолодження. Цим тогочасна технологія виготовлення заліз. речей принципово відрізняється від ливар. технології виготовлення бронз. речей: залізні вироби робили ковалі й фактично кожна тодішня залізна річ є індивід. витвором. Саме тому серійні речі (напр., вістря до стріл, дешеві прикраси) на поч. 3. в. виготовляли з бронзи. Більше того, збагачення металург. досвіду спричинило значне піднесення індустрії бронзи за рахунок вдосконалення прийомів литва, розклепування, витягування дроту та застосування різних видів оздоблення. Особливою популярністю користувалися бронз. вироби етрус., кельт., іллірій., грец. майстрів (посуд з фігур. оздобленням, інкрустацією та позолотою, статуї, прикраси, захисні обладунки у вигляді кірас і поножів, що імітують обриси людського тіла, шоломи, багатофігурні композиції на візках культового призначення). Лише у середньовіччі людство навчилося плавити залізо й отримувати чавун. Після виникнення відтворюв. господарства (землеробства й скотарства) освоєння заліза стало одним із найважливіших досягнень, яке визначило подальший поступ людства й заклало підґрунтя майбут. розвитку техніки. Значення цієї події визначалося не лише тим, що було отримано новий, міцніший за бронзу матеріал, але й тим, що він був легкодоступним.

Розширення сировин. бази, а відтак і вироб. потужностей, залучення до залізороб. справи великої кількості людей сприяли урізноманітненню досвіду та появі нових знарядь і механізмів, які використовують донині (пилка, ножиці, терпуг, струг, циркуль тощо). Винайдення заліза позначилося на всіх галузях діяльності людства, зокрема поява заліз. сокир дала можливість розширити посівні площі за рахунок лісу. Інструмент виявився дієвим – на серед. 1 тис. до н. е. повністю вирубано ліси, напр., у Греції та долині р. Хуанхе (Китай), що спровокувало зміну мікроклімату й спричинило кризу в с. госп-ві, внаслідок чого греки перейшли до виноградарства й садівництва, китайці почали споруджувати зрошув. системи. З'явилися залізні наральники, згодом – плуг та борона, що мало принцип. значення для полегшення обробітку землі й подальшого розширення посівних площ. Чудові інструменти отримали столярі й теслі, будівельники, ювеліри, каменярі почали освоювати найтвердіші породи каменю, змінилася екіпіровка воїнів (заліз. меч і кинджал, спис, дротики). Залізні деталі стали основою нових пристроїв (у греків у 5 ст. до н. е. з'явилися жорна, у 1 ст. до н. е. – вітряки) та вдосконалення існуючих (деталі кораблів, возів і колісниць, заліз. обід колеса). Напередодні рим. завоювання кельти винайшли шпори й почали підковувати коней. Впровадження заліза сприяло розширенню меж цивілізац. простору, виникненню цивілізацій другого покоління. У регіонах старих цивілізацій з'явилися нові лідери – царство Чжоу, імперія Цінь у Китаї, Ассирій. імперія, Мідія, Лідія, Персія в Передній Азії, Карфаген. держава у Середземномор'ї, зрештою Давня Греція і Давній Рим. Заліз. знаряддями розчищені хащі й джунглі у долині р. Ганг (Індія), що стало підґрунтям зародження Індій. цивілізації. Доступні, відносно дешеві та ефективні залізні знаряддя зумовили більшу самостійність окремого виробника у госп. діяльності. У соц.-екон. сфері це проявилось в певному обмеженні функцій держави й помітному розвитку приват. власності та ринк. відносин, особистої ініціативи, однак гол. зміни сталися в духов. житті. З добою заліза збігаються в часі піднесення філос. активності, поява «духов. учителів» і формування реліг.-філос. систем, а також світ. пророц. релігій. Час духов. пошуків (приблизно серед. 1 тис. до н. е.) нім. філософ К. Ясперс назвав «осьовим». У 6–5 ст. до н. е. філософи буквально заповнили Китай. Мандруючи від царства до царства, вони пропонували свої ідеї облаштування суспільства. В ту добу (т. зв. добу ста філос. шкіл) жили Кун Цзи (Конфуцій), етично-політ. вчення якого перетворилося на одну з найвпливовіших релігій Китаю; Лао Цзи – засн. даосизму; наївний матеріаліст і утопіст Мао Цзи (Мо Ді); а також творець легізму Шан Ян – єдиний, хто втілював свої ідеї в життя у царстві Цінь. В Індії, поруч з нащадком ведій. релігії – брахманізмом, постала низка витончених реліг.-філос. систем, основою яких були глибокий самоаналіз, пошуки шляхів самовдосконалення задля злиття з [Абсолютом](#). Тоді сформувалися ідея про безконечне життя як ланцюг

перевтілень душі після смерті тіла (сансара – «колесо життя») та закон карми (сума добрих і злих вчинків кожної людини визначає форму наступ. втілення). Буддизм, джайнізм, йогу та ін. реліг.-філос. системи Індії споріднює вища ідея – здолати круговорот сансари й закон карми та вивільнити душу з полону тіла. Якщо раніше вважалося, що священне знання доступне лише брахманам (вищій варні), то нові релігії були відкритими для всіх і, принаймні в духов. аспекті, ламали перепони між замкнутими родовими і профес. сусп. групами. У цей час зародився ранній індуїзм, що став «релігією релігій», синтезом вірувань, філософії, етики, міфів, обрядів, повсякден. норм життя. Його характерна риса – терпимість до ін. реліг. уподобань. Роки життя пророка іранців і творця зороастризму Заратуштри (Зороастра) точно не встановлено, однак вони приблизно збігаються з добою 3. в. На цей час припадає і рух пророків у Палестині – реліг.-політ. проповідників, які закликали до визнання Яхве єдиним Богом, засуджуючи розкіш і насилля. Юдаїзм (перша монотеїст. релігія) став попередником християнства й [ісламу](#). Таким чином, за доби 3. в. відбулося вивільнення особистості з тенет держ. монополізму, принаймні у реліг. житті, й розпочалися пошуки власної дороги до Бога (Абсолюту, Нірвани), що нерідко завершувалися добровіл. відмовою не лише від актив. суспільно-політ. життя, а й від елементар. умов життя ([аскетизм](#), чернецтво, схимництво). В духов. пошуках тієї доби сформувалися ідеї, що надалі стали засадничими для християнства: про Бога – Творця всього суцього, настання Царства Божого на землі внаслідок перемоги добра над злом та участь у цій боротьбі людини. Світ. релігії були фактично продовженням духов. пошуків «осьового часу», а їхньому поширенню сприяв наднац. характер більшості релігій. Завоювання дорійцями досить розвиненої на той час у культур. відношенні Греції наприкінці бронз. віку й занепад Крито-Мікен. цивілізації знову повернули цю країну на кілька століть до родового ладу. Освоєння заліза – один із гол. чинників виникнення антич. цивілізації, яка зростала у процесі колонізації греками узбереж Середзем. й Чорного морів, а також у ході формування такого самобут. явища, як грец. поліс. Найбільший розквіт еллін. культури припав на класич. період – 5 ст. до н. е. Навіть після завоювання Греції Александром Македонським Афіни залишалися «школою Еллади». Для Європи й сучас. світу загалом становлення і розвиток антич. цивілізації мають особливе значення, оскільки саме з нею пов'язані виникнення науки, театру, спорту, зародження таких понять, як «гуманізм», «громадян. свободи», «демократія», «патріотизм» – усього того, до чого прагне сучас. світ. Хоча досягнення давніх греків затьмарюють здобутки їхніх сусідів – цивілізації етрусків на Апеннін. п-ові, а також Стародав. Риму, що скористався надбаннями етрусків, однак і спадок Рим. держави, зокрема респ. устрій, юрид. право, буд. технології, став важливою складовою зх.-європ. (див. [Західна цивілізація](#)) і візант.-сх. християн. цивілізацій. Водночас цивілізац.

процес вийшов за межі теплого середземномор. клімату – на знач. просторах Серед. та Зх. Європи постала кельт. ранньодівілізац. система, археол. корелятом якої є латен. культура. Однак загалом насел. Європи й Азії на тер. з помір. кліматом підключилося до дівілізац. процесу пізніше – у ранньому середньовіччі. За доби З. в. постав і такий госп.-культур. феномен, як кочівництво. Основу економіки кочівників складало моногалуз. госп-во (розведення худоби). Екстенсивні форми її утримання (на пасовиськах) спричинили кочовий спосіб життя, а спеціалізов. госп-во та обмеженість потенцій для внутр. розвитку – спрямованість інтересів до землероб. світу. Це часто визначало агресив. характер політики кочівників, піднесення яких пов'язане із заповненням ними тієї соц. ніші, що могла компенсувати недоліки їхньої власної односторонньої економіки й давала можливість отримувати (через обмін чи силою) хліб і ремісн. товари. Скотар. напівкочове насел. здавна складало неспокійне оточення давніх дівілізацій. Однак у З. в. до їхньої войовничості додалися хороша зброя й досконала вуздечка, що давала змогу використовувати коня у військ. справі. Саме за доби заліза з'явилися кінні воїни-вершники, які одразу продемонстрували свою перевагу над піхотинцями та воїнами на колісницях. Відтоді й до появи моторизов. техніки кіннота стала важливою складовою армій усіх країн світу. Наявність кінноти давала змогу швидко долати великі простори й створювати ефект несподіванки. Рухливі, добре озброєні загони кочівників (сюнну та ін.) постійно тримали в напрузі Китай і спровокували зведення у З ст. до н. е. Великої Китай. стіни. Грозою давньосх. дівілізацій були массагети, кіммерійці та скіфи. Жертвою кочівників стали дівілізац. осередки Серед. Азії – Согд і Хорезм. Зрештою, рух гунів на Зх. спровокував і т. зв. Велике переселення народів, яке спричинило розпад Зх. Рим. імперії та руйнування звич. способу життя на більшій частині європ. тер. Сх. Рим. імперії і на певний час повернуло Європу до варварства. Часто завоювання кочівників супроводжувалися створенням недовговіч. держав у зонах землеробства (Парфян. царство, Кушан. імперія та ін.). Завоювання євр. скотар. племенами Палестини й долучення їх до землеробства призвело до утворення Ізраїл.-Юдей. царства.

Хоча за доби заліза у давній історії України розпочався писем. період і відомості з відповід. джерел (напр., «Історії» Геродота) наповнюють її конкретикою, пріоритет. для дослідників цього періоду є археол. джерела. За доби раннього З. в. у межах тер. України існувало три осн. світи, які різнилися способом життя, рівнем соц.-екон. розвитку й ментальністю. Поштовхом до їхнього виникнення стало як впровадження нових технологій, що наклалося на поперед. досвід адаптації до певних умов існування (землероби лісостеп., скотарі степ. зон), так і міграц. процеси. Перший світ – землероб. насел. лісостеп. зони й Полісся. В етніч. й культур. плані воно не було однорід. (

висоцька культура, ґава-голігради культура, бондарихинська культура, найбільше явище – чорноліська культура). З переходом до 3. в. люди отримали новий стимул для розвитку. Зовні це проявилось в урізнобарвленні посуду, розширенні асортименту метал. знарядь і прикрас, здебільшого бронзових. Проте мирному життю цього насел. заважали пд. сусіди – кочівники-кіммерійці (другий світ). Щоб убезпечити себе від такого сусідства, насел. лісостепу звело у Потясминні та Серед. Наддністрянщині низку укріплених поселень і фортець, оточених земляними валами й ровами. Це вимагало знач. затрат сил й енергії, однак, як свідчать сліди руйнації, мало рятувало від свавілля кочівників – прив'язане до своїх ланів і домівок осіле насел. дуже вразливе. Ситуація дещо змінилася, коли найактивніші загони кіммерійців повернули до Перед. Азії (за Геродотом, рятуючись від скіфів, що наступали зі Сх.). Слідом за ними перенесли туди свою військ. активність і скіфи, які хоч і стали союзниками Ассирії, але не врятували її від загибелі. Приблизно в цей час – у серед. 7 ст. до н. е. – на тер. ниніш. України з'явилися греки, які заснували на сучас. о-ві Березань перше поселення – Борисфен. Вільні землі з незнач. чисельністю кочового насел. привабили греків, і у 6 ст. до н. е. на узбережжі Чорного моря виникла низка грец. полісів: Ольвія, Тіра й Ніконій у Пн.-Зх. Причорномор'ї, Херсонес Таврій., Керкінітіда, Німфей, Феодосія, Пантикапей у Криму (тут їм довелося потіснити таврів). Паралельно із розбудовою міст греки активно освоювали прилеглі до них тер. – с.-г. околиця (хора) Ольвії вже у 6 ст. до н. е. вздовж Пд. Бугу доходила до сучас. Миколаєва. Прибулі греки повинні були не лише забезпечити себе харчами, а й мати їхній надлишок для торгівлі, аби облаштувати свій побут звич. речами. Грек не уявляв своє життя без доброї їжі, театру, вина, оливкової олії, красивого посуду, тканин, скульптур. Усе це можна було замовити або придбати на ринках Греції в обмін на хліб, худобу, метали, буд. ліс, рабів, тому вони налагодили торг. контакти з місц. населенням. Найвигіднішим партнером для них стало землероб. насел. лісостеп. Побужжя та Серед. Наддніпрянщини, яке, окрім хліба й худоби, володіло багатими сировин. ресурсами. З появою греків воно вперше отримало такий додатк. стимул для розвитку, як зовн. торгівля; ознайомилося з грец. стилем життя, з ін. світом речей – привабливих і бажаних, а також цілком доступних, особливо для місц. знаті. Завдяки обміну тут з'явилися дорогі золоті прикраси, вишуканий посуд, амфори, що супроводжують поховання місц. князьків та аристократії. Зближення з еллінами мало й ін. наслідки. Ймовірно, із середовища землеробів лісостепу походив напівлегендар. скіф. мудрець і єдиний представник варварів, якого греки зарахували до своїх мудреців, – Анахарсіс. То був «золотий вік» для насел. лісостепу, однак фатал. обставиною залишався степ. коридор, що розділяв лісостеп та узбережжя Чорного моря. Військ. перевагу кочівників добре відчуло ще землероб. насел. кіммерій. часу. Тепер воно, щоб врятувати свою

незалежність, почало зводити грандіозні городища. Високими валами й глибокими ровами обносили не лише поселення, а й велику околицю в десятки й тисячі гектарів, що у випадку навали давала притулок людям і худобі з навколиш. с-щ і змогу якийсь час витримувати облогу (див. [Більське городище](#)). Після завершення передньоазій. походів зоною особливих інтересів скіфів стало Пн. Причорномор'я. Ці степи скіфи повністю ніколи й не полишали, а тепер вони стали для них осн. зоною мешкання. Перенесення скіфами своїх кочів'їв у Пн. Причорномор'я ускладнило життя місц. грекам – навколо Ольвії зводили мури, міста Боспору Кіммерій. об'єдналися під проводом Пантикапею. Грец. поліси сплачували данину скіфам. Уклинившись між землероб. насел. лісостепу й греками, вони перебрали на себе торгівлю й почали тиснути на землеробів, змушуючи їх нарощувати виробництво. Від 5 ст. до н. е. досить розвинена культура хліборобів почала занепадати, натомість поповнювали свої статки скіф. вельможі. Пік піднесення степ. Скіфії припав на 4 ст. до н. е., назване дослідниками «золотою осінню» в історії скіфів. На тлі знач. багатств, зосереджених у могилах аристократії та царів, спостерігалось зубожіння рядових кочівників, що засвідчують дослідж. тисяч могил з дуже скромним супроводом (кілька стріл у чол. похованнях або скляне намисто й бронз. сережки – у жін.) і сам процес осідання скіфів. Ще наприкінці 4 ст. до н. е. в степу зведено найбільші кургани з багатими скарбами в підзем. покоях царів, скіфи допомогли ольвіополітам розгромити військо намісника Александра Македонського Зопіріона (331 р. до н. е.), а синові боспор. царя Перісада I Сатіру – захопити трон у Пантикапеї (309 р. до н. е.). Проте на поч. 3 ст. до н. е. скіф. державність раптово занепала. Причини такого явища остаточно не з'ясовані. Можливо, вони мали комплекс. характер, пов'язаний з еколого-клімат., екон. і політ. чинниками. Деякі осередки скіфів того часу (т. зв. Малі Скіфії) збереглися лише у Добруджі, пониззі Дніпра та в Криму. Після занепаду Скіфії етнополіт. ситуація на тер. сучас. України істотно змінилася. Новими господарями степів стали сармати – давні сх. сусіди скіфів, що просувалися сюди з-за Дону кількома хвилями: язиги, роксолани, аорси, алани. У госп. плані вони, як і скіфи, були типовими кочівниками, однак їхня культура відрізнялася зброєю, прикрасами, посудом. Сармати вимагали данину від Ольвії, брали участь у війнах понтій. царя Мітрідата VI Євпатора, що зблизило їх з Боспор. царством, намісником якого був син Мітрідата VI Махар; разом з тим дуже потерпав від сарматів Херсонес. Наприкінці 1 ст. до н. е. сармати зустрілися в Нижньому Подунав'ї з римлянами, й більші чи менші конфлікти стали знаковими для їхніх стосунків. Активність сарматів у цей період пов'язують з правлінням двох царів – Фарзоя та Інісмея. Щоб допомогти грец. містам, Рим розташував у них свої залоги. Але на поч. 2 ст. сармати навіть добилися постій. данини від Риму. Надалі вони разом із даками, герман. племенами маркоманів, квадів,

вандалів постійно нападали на Рим. імперію. Активні міграц. процеси спочатку були спричинені піднесенням кельтів та їхньою експансією у різних напрямках, а згодом – наступом Риму на Європу та появою сарматів. Це сколихнуло й зрушило з місця великі маси людей у боротьбі за життєвий простір, зокрема кельтів, германців, гетів. Грец. насел. Пн.-Зх. Причорномор'я, опинившись у зоні конфліктів, забезпечувало свої тили, зводячи городища вздовж низового Дніпра. В союзі з пізніми скіфами ольвіополіти ініціювали створення Пізньоскіф. царства у Криму зі столицею в Неаполі Скіфському. В цих осередках знаходило притулок й ін. насел., зокрема ж сармати й гети. Лісостеп. смуга характеризується розмаїттям культур: поєнешті-лукашівська культура, липицька культура, [зубрицька культура](#), поморська культура; найвизначніше явище – [зарубинецька культура](#). Спільною їх рисою є т. зв. кельт. вуаль – наявність зразків посуду й прикрас, що несуть певний відбиток латен. культури, хоча власне кельти на тер. сучас. України заселили лише Закарпаття. Дослідники вважають, що жодна з тих культур не була прямим нащадком поперед., а стала результатом міграц.-асиміляц. процесів, тому визначити етніч. склад представників кожної з культур важко. Однак у їх надрах, зокрема зарубинец. культури і пшеворської культури, зросли найдавніші слов'яни, відомі за писем. джерелами як венеди. Кінець тимчас. стабільності поклали сармати. На поч. 1 ст. вони спустошили зарубинец. с-ща й городища і на півтора століття перетворили Середню Наддніпрянщину на пасовиська. Зарубинец. насел. рятувалося у Поліссі, а також відійшло на Зх., спричинивши зміни в етнокарті Волині й Наддністрянщини. Наприкінці 2 ст. кордон укр. земель з Пн. перетнули ґоти-германці. Частина ґотського насел. осіла на Волині ([вельбарська культура](#)), інша, розділившись на два потоки, досягла Пд. Тут ґоти очолили два об'єднання – візіґотів у Нижньому Подністров'ї та остроґотів (остґотів) у Нижньому Побужжі, Подніпров'ї та Приазов'ї. Під їхнім натиском впало Пізньоскіф. царство в Криму, нищів. руйнації зазнали античні міста Пн.-Зх. Причорномор'я та поселення низового Дніпра. У серед. 3 ст. значну тер. від Дунаю до Дону контролювали войовничі заґони, очолювані ґотами. Вони вдиралися в межі Рим. імперії морем та суходолом зі Сх. й Зх. Серія воєн 3 ст. отримала назву «скіф.», хоча гол. дійовими особами були ґоти й прийшли з ними ін. германці, а також сармати і пізні скіфи. Кінець раннього 3. в. на тер. сучас. України позначився зародженням і розквітом черняхівської культури. Вона охоплювала майже всі укр. землі, а подекуди виходила за їхні межі. То було поліетнічне утворення (до якого входили і слов'яни), сконсолідоване ґотами. Ніякої високої культури вони не принесли, однак, потрапивши на Пд. у розвинене середовище греко-варвар. насел., не лише скористалися їхнім надбанням, а й примножили його за рахунок інших. З рим. провінцій Малої Азії, острів. і материк. Греції вони поверталися з багатою здобиччю, зокрема полоненими майстрами з давніх

цивілізац. осередків. Це сприяло поширенню нових технологій у с. госп-ві й ремеслі: широкому впровадженню заліз. рала, ручних жорен, гончар. круга. Все це відбувалося на тлі заохочення місц. насел. до міжнар. торгівлі, яка стала ще одним стимулом для піднесення й збагачення культури, як і активне спілкування з рим. провінціями. У тих походах готи познайомилися з християнством - у Вселен. соборі 325 р. у м. Нікея (нині м. Ізнік, Туреччина) взяв участь і митрополит Готії Феофіл. Водночас у Пн. Причорномор'я разом із полоненими та втікачами з Малої Азії прибували християни та юдеї. Проте на заваді подальшого поступу конгломерату народів, відомого за археол. джерелами як черняхів. культура, а за писем. - як «держава Германаріха», стали зовн. обставини - навала гунів у 370-і рр. Германаріх загинув, а його спадкоємці не зуміли дати відсіч гунам. На той період припадає перша згадка про антів на чолі з Божем, тоді ж, ймовірно, виникають ін. слов'ян. угруповання - венедів та склавів, згадки про яких є у Йордана й пізніших авторів. Подальша історія слов'ян. народів пов'язана із середньовіччям.

Рекомендована література

1. Монгайт А. Л. Археология Западной Европы. Бронзовый и железный века. Москва, 1974;
2. Граков Б. Н. Ранний железный век. Москва, 1977;
3. Рыбаков Б. А. Геродотова Скифия. Москва, 1979;
4. История древнего мира. Т. 1-3. Москва, 1983;
5. Ильинская В. А., Тереножкин А. И. Скифия VII-IV вв. до н. э. К., 1983;
6. Мурзин В. Ю. Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса. К., 1990;
7. Геродот. Історія: В 9 кн. К., 1993;
8. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства. К., 1996;
9. Иванчик А. И. Киммерийцы. Москва, 1996;
10. Давня історія України. Т. 1-3. К., 1997-2000;
11. Андреев Ю. В. Цена свободы и гармонии. Несколько штрихов к портрету греческой цивилизации. С.-Петербург, 1998;
12. Бунятян К. П. та ін. На світанку історії: Україна крізь віки. Т. 1. К., 1998;
13. Баран В. Д. Давні слов'яни: Україна крізь віки. Т. 3. К., 1998;
14. Крижицький С. Д. та ін. Античні держави Північного Причорномор'я. К., 1998;
15. Етнічна історія давньої України. К., 2000;
16. Історія української культури. Т. 1. К., 2001;
17. Русяєва А. С. Славетний мудрець - скіф Анахарсіс. К., 2001;

18. Колесников М. А. Греческая колонизация Средиземноморья (опыт анализа миграционного механизма). К., 2003;
19. Колтухов С. Г., Юрочкин В. Ю. От Скифии к Готии. Сф., 2004;
20. Зубарь В. М., Сорочан С. Б. У истоков христианства в юго-западной Таврике: эпоха и вера. К., 2005.

Бібліографічний опис:

Залізний вік / К. П. Бунятян // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. - К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. - Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-14754>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).